

Åbo Akademin suomen kielen laitoksen Fennistica-sarja

RUNE INGO *Kääntämisen teoriaa ja sen sovellusta*. Fennistica 1. Åbo Akademis kopieringscentral, Turku 1980. 149 s.

K. BÖRJE VÄHÄMÄKI *Spesieksen asema suomen kielen kuvauksessa*. Fennistica 2. Åbo Akademis kopieringscentral, Turku 1980. 53 s.

MAUNO KOSKI — JUHANI LÖFLUND *Näytteitä Paraisten suomesta*. Fennistica 3. Åbo Akademis kopieringscentral, Turku 1982. 136 s.

MAUNO KOSKI *Suomen johto-opin morfologiaa*. Fennistica 4. Åbo Akademis kopieringscentral, Turku 1982. 101 s.

Lauseita ja ajatuksia. Toim. Mauno Koski. Fennistica 5. Åbo Akademis kopieringscentral, Turku 1985. 179 s.

KAISA HÄKKINEN *Suomen kielen äännerakenteen historiallista taustaa*. Fennistica 6. Åbo Akademis kopieringscentral, Turku 1985. 132 s.

KAISA HÄKKINEN *Suomen kielen sanaston historiallista taustaa*. Fennistica 7. Åbo Akademis kopieringscentral, Turku 1985. 159 s.

Kontrastiivista kielentutkimusta I. Toim. Mauno Koski. Fennistica 8. Åbo Akademis kopieringscentral, Turku 1987. 215 s.

Fennistica festiva in honorem Göran Karlsson septuagenarii. Fennistica 9. Åbo Akademis förlag — Åbo Academy Press, Turku 1987. 211 s.

Åbo Akademin suomen kielen laitoksen julkaisemassa Fennistica-sarjassa on tähän mennessä ilmestynyt yhdeksän niteettä. Sarjan ensimmäinen osa käsittelee

kääntämistä, kolmannessa osassa tutustutaan kaksikielisellä alueella puhuttavaan suomeen, ja kahdeksas käsittelee kontrastiivista kielentutkimusta; tällaisten aiheiden mukanaolo antaa myönteistä omaleimaisuutta Åbo Akademin suomen kielen laitoksen julkaisusarjalle, samoin kuin se, että sarjassa on mukana myös ruotsinkielisiä kirjoituksia (5. ja 9. osassa).

Sarjan ensimmäisenä niteenä on ilmestynyt Rune Ingon »Kääntämisen teoriaa ja sen sovellusta». Niteen johdannossa Ingo perustelee sitä, ettei käännökseltä suinkaan aina voi vaatia peilikuvan tapaista sekä muodon että sisällön absoluuttista vastaavuutta: symbolin (sanan) ja sen tarkoitteen suhde on mielivaltainen, ja kokemuksen segmentoiminen kielellisiksi symboleiksi tapahtuu eri kielissä eri tavalla; lisäksi kieliopillinen rakenne vaihtelee eli eri kielet käyttävät erilaisia periaatteita järjestäessään symbolit suuremmiksi kokonaisuuksiksi; myös kulttuurierot tekevät peilikuvakäännöksen riittämättömäksi. Johdannon jälkeen tekijä käsittelee lyhyesti hyvän kääntäjän ominaisuuksia. Teoksen keskeinen sisältö on kahdessa pitkässä luvussa, joista toinen käsittelee teksti- ja käännöskategorioita ja toinen käännösprosessia ja sen vaiheita.

Teksti- ja käännöskategorioita käsittelevään lukuun Ingo on koonnut neljä erilaista luokitusta. Ensimmäisen niistä on esittänyt Theodore Savory, ja se perustuu tekstin laatuun. Savory erottaa neljä tekstikategoriaa: sellaiset irralliset

sanat, lausekkeet ja lauseet, joilla ei ole tekstikontekstia; viihdekirjallisuus ja yleisluonteinen asiategsti, joka on helppointa käännettävää; erikoisalojen tekstit, jotka vaativat suurta semanttista tarkkuutta; taidekirjallisuus ja runokieli, jonka kääntämisessä tekstin muoto on ainakin yhtä tärkeä kuin sen sisältö. Näihin Ingo lisää vielä tulkkauksen, puheen suullisen kääntämisen toiselle kielelle. Toinen käännöskategorioiden luokitus perustuu käännökseen tarkoituksellään, ja sen mukaan on J. Casagrande erottanut pragmaattisen, esteettis-poeettisen, etnografisen ja lingvistisen käännökseen. Pragmaattisessa käännöksestä keskitytään informaation tehokkaaseen välittämiseen. Esteettis-poeettisessa käännöksestä taas itse kieli on tärkeä, usein jopa tärkeämpi kuin tekstin sisältö. Etnografisessa käännöksestä (esim. raamatunkäännöksessä) kääntäjä sopeuttaa kulttuurierojen takia kielimuotoa lukijoiden mukaan. Lingvistikäännöksestä pääpaino on kielen rakenteessa; tällaiset käännökset liittyvät kontrastivisiin tutkimuksiin, kielten opiskeluun ja opetukseen. Kolmas Ingon käsittelemistä luokituksista perustuu käännösvastineiden muodolliseen vastaavuuteen; tällä perusteella voidaan erottaa sanasanainen, kirjaimellinen, vapaa, parafrastinen ja tiivistelmäkäännos. Neljänneksi Ingo mainitsee Catfordin jaon kokonaisuuden ja osittaisiin käännöksiin.

Niteen laajin luku käsittelee käännosprosessia ja sen vaiheita. Ingo erottaa kolme käännosprosessin vaihetta, jotka käytännössä kuitenkin limittyvät toisiinsa: analyysin, siirron ja muotoilun. Analyysivaiheessa kääntäjä paneutuu tekstiin perusteellisesti kieliopin, semantiikan ja tyylin kannalta. Tuloksien hyväksikäyttö alkaa jo siirtovaiheessa, ja kolmannen vaiheen eli muotoilun kannalta tärkeitä analyysivaiheen osia ovat varsinkin kytkentäanalyysi ja tyylianalyysi.

Ingo käyttää apuna transformaatioteorian ja sijakieliopin käsitteitä (etärakenne, poisto-, korvaus-, lisäys- ja siirto-transformaatio, ydinlause; syväsiijat).

Analyysivaiheessa kääntäjä muuttaa tekstin pintatekstistä etärakenneasteelle, jolloin kieltenvälisillä pintarakenteen eroilla on vähemmän merkitystä: käännoistyötä helpottaa kielten semanttinen lähestyminen syvemmillä tasolla. Siirtovaiheessa kielten välinen raja ylittyy siis kapeimmalta kohdaltaan. Nämä kaksi vaihetta tapahtuvat pääasiassa vain kääntäjän mielessä, vaikka hän saattaa turvautua paperiin ja kynään ongelmallisissa kohdissa. Muotoiluvaiheessa käännettävä teksti saa jälleen kirjoitetun asun, kun se työstetään sujuvaksi ja idioomaattiseksi kohdekieliseksi tekstiksi.

Sarjan toinen nide on tähänastisista selvästi ohuin, Börje Vähämäen »Speksien asema suomen kielen kuvauksessa». Aluksi tekijä selvittää, mitä termillä spesies on yleensä ymmärretty. Tämä selvitys on tiivis ja samalla selkeä; sen lopuksi Vähämäki korostaa sitä, että suomen kannalta spesiestä ei tulisi käsitellä puhtaasti morfologisena kategoriana, vaan semanttisena ja pragmaattisena ilmiönä, jollaisena vuoden 1915 Kieliopikomitean mietintö sen toikin suomen kuvaukseen. Alkujakson jälkeen tekijä ryhtyy käsittelemään tilanneimplikaatioteoriaa, ja sen käsittely vie niteen sivumäärästä suurimman osan. Monet kirjoittajan ilmaisut ovat varsin vaikeaselkoisia. Pari esimerkkiä: »Ekstension määräytyessä ainutkertaisen tilanteen puitteissa yksilö odotetusti saa uniikin ekstension eli muuttuu variaabelista konstantiksi, mikä on juuri definiittisuuden lingvistinen määritelmä: variaabeli jolla on diskurssiuniverssissa uniikki ekstensio eli konstantin luonne.» (Mts. 17.) »Tärkeätä näyttäisi olevan se, että oleellisuutta predikoivat predikatiivilauseet ovat jossakin mielessä geneerisiä, silloinkin kun predikaatio suoritetaan määräyksilöstä.» (Mts. 25.) Valitettavasti tilanneimplikaatioteoria jää lukijalle melko epäselväksi – eikä vähiten kirjoittajan vaikeaselkoisten ilmausten takia. Niteen loppusivuilla on vielä varsin onnistunut katsaus speksien asemaan suomen kielen kuvauksessa.

Sarjan kolmannen niteen nimi on »Näytteitä Paraisten suomesta». Nide on mielenkiintoinen lisä suomen kielestä julkaistuihin näytteisiin, sillä tarkasteltavaa kielimuotoa ei ole varsinaisesti luettu suomen murteiden joukkoon. Niteen alussa on muutamia tietoja Paraisten suomen puhujista: kaikki vanhemman polven suomenkieliset ovat jossain määrin kaksikielisiä; viime vuosikymmeninä Paraisille on muuttanut väkeä etenkin eri puolilta lounaismurteiden aluetta, mutta myös siirtymämurteiden alueelta ja kauempaakin – kaukaisimmat muutajat ovat kuitenkin sulautuneet lounaismurteeseen kieliympäristöön.

Åbo Akademin suomen kielen laitos on vuosina 1970–75 nauhoittanut viitensenkymmentä tuntia Paraisten puhe-suomea, ja niteeseen on otettu tästä aineistosta viiden kielenoppaan haastattelut. Vanhimmat oppaista ovat syntyneet 1905 ja 1909, molemmat Paraisilla. Kahdesta vuonna 1951 syntyneestä toinen on äidinkieleltään suomalainen, toinen on oppinut suomea vasta muutettuaan Paraisille 11-vuotiaana. Nuorin on syntynyt vuonna 1960; hän arvioi itsensä kaksikieliseksi.

Kahden vanhimman kielenoppaan puheessa on mm. sellaisia lounaismurteiden piirteitä kuin *sanos-*, *joutus-*, *loppus-*, *asus-*tyyppiset imperfektit ja jonkin verran lounaismurteiden geminaatiota (esim. *oikke lamppavillas*, *maitto* 'maittoa'), mutta tyyppillistä lounaismurretta eivät nämäkään oppaat puhu. Äidinkieleltään suomalaisen v. 1951 syntyneen oppaan kielessä esiintyy muutamia *ky-sys-*, *istus-*tapauksia sekä vartalotyypiksi siirtymä *kappala*, joka on ilmauksessa *tommone kovalevyn kappala*.

Paraisten suomen tutkimus liittyy dialektologisesti sävyttyneeseen variaation-tutkimukseen. Aikoinaan dialektologiassa keskityttiin mahdollisimman vanhakantaiseen »puhtaaseen murteeseen», eikä sekaidialektien tutkimiseen silloin varsinaisesti paneuduttu, mutta variaationtutkimuksen aikakaudella ajatus ihanteellisen puhtaasta murteesta ym-

märretään samanlaiseksi abstraktioksi kuin Chomskyn ajatus ihanteellisesta puhuja-kuulijasta.

Sarjan neljäs nide on Mauno Kosken »Suomen johto-opin morfologiaa». Niteen aihe on kiinnostava, sillä suomen johto-oppia ei ole kovin paljoa tutkittu. Koski ilmoittaa alkusanoissa, että hänen tavoitteenaan ei ole ollut esittää kokonaiskuvausta suomen johto-opista, vaan ottaa käsiteltäviksi kysymyksiä, jotka tuntuvat kaipaavan tarkastelua.

Ensimmäisessä luvussa Koski esittelee sananmuodostukseen liittyviä peruskäsitteitä. Toinen luku, »Lekseemi ja morfeemi», on niteen laajin, ja se jakautuu kahdeksaan alalukuun. Yhdessä alaluvusta Koski käsittelee satelliittia; hän kirjoittaa (mts. 40): »Useilla johtimilla on sellaista muodollista variointia, että varianttiparin toisessa jäsenessä on alkufoneemi, joka toisesta puuttuu. Tällainen alkufoneemi on ikään kuin satelliitti, joka seuraa »varsinaisen» johdinelementin mukana. Se ei useinkaan vaikuta johtimen funktioon, mutta kylläkin joskus »vasemmanpuoleisen» kontekstin mukaiseen distribuutioon. Vokaaleista varsinkin *i* on yleinen satelliitti, esim. *kko/ikko*, *sto/isto* nomininjohtimissa, *tta/itta* verbinjohtimissa. Joissakin tapauksissa satelliitilla on distinktiivinen funktio, esim. nykyisessä kirjasuomessa *inen* on produktiivinen adjektiivijohdin (*kala+inen*) ja *nen* deminutiivistava substantiivijohdin (*kala+nen*).»

Kolmannessa luvussa »Kannan kategorioita» Koski käsittelee lyhyesti mm. kantasanaa, juurimorfeemia ja korrelaatiota. Luvun lopussa Koski erottaa omaksi sitaattikantaisten johdosten ryhmäkseen sellaiset muodosteet kuin *hyvästellä*, *jossitella*, *neiditellä*, *sinutella* ja *tervehtiä*, joiden merkitys on 'sanoa »hyvästi»', 'sanoa »jos»', 'sanoa »neiti»' jne.

Luvussa »Kompositioehtoinen derivaatio» Koski käsittelee sananmuodostusta, joka noudattaa osittain kompositio- ja osittain derivaation sääntöjä. Esimerkiksi sanat, joiden lopussa esiin-

Katsauksia

tyy *-lainen*, *-moinen*, *-läntä* ja *-mainen*, ovat osaksi yhdyssanamaisia, osaksi johdosmaisia.

Niteen viimeisenä on laaja luku nimeltä »Pulmallisia derivaatiosuhteita». Tässä luvussa Koski esittää monia osuvia ja kiintoisia huomioita, mutta tekstin omaksuminen on paikoin raskasta. Lukijasta tuntuu, että kirjoittaja on – luentojaan kirjalliseen asuun muokatessaan – tiivistänyt ilmaisua niin, että tekstin koheesio on kärsinyt. Lukemista vaikeuttaa se, että tekijä suosii runsasta termien käyttöä. Esimerkki sivulta 43: »Sekä juurimorfeemeilla että suffiksaalisilla morfeemeilla, erityisesti johdinmorfeemeilla on se yhteinen ominaisuus, että niiden morfofonologisesti relevantti tyyppisyys määräytyy foneemisekvenssin lopun (eikä alun) mukaan.» Toisaalta esimerkit usein auttavat tekstin omaksumisessa – äskeisen esimerkkivirkkeen jälkeen teksti jatkuu: »Esim. *e*-loppuinen johdinmorfeemi käyttäytyy morfofonologisesti samalla tavalla kuin *e*-loppuinen juurimorfeemi.»

Sarjan viides nide, Mauno Kosken toimittama »Lauseita ja ajatuksia», on teemaltaan muita väljempi; sivun 3 saate-lauseiden mukaan niteen »kirjoitukset jotenkin liittyvät suomen lauseiden tutkimukseen». Niteessä on viisi kirjoitusta. Niistä ensimmäinen on Börje Vähämäen »S.k. laboratoriesatser, fennistik och lingvistisk grundforskning». Laboratoriolauseilla tarkoitetaan lauseita, jotka tutkija on itse muodostanut oman intuitionsa varassa. Vähämäen mukaan fennistiikassa on yleensä suhtauduttu varauksellisesti laboratoriolauseisiin siksi, että 1900-luvun fennistiikkaa olisi ensin leimannut empirinen positivismi, jonka jälkeen strukturalismi ja generativismi eivät ehtineet kunnolla vakiintua ennen viimeaikaista performanssin ilmiöihin kohdistunutta kiinnostusta. Hän huomauttaa kuitenkin, että jo Eemil Nestor Setälä käytti sekä kielioppinsa että lauseoppinsa aineistona oman kirjoituspöydän ääressä syntyneitä lauseita.

Vähämäki toteaa (s. 9), että laborato-

riolauseiden kulta-aikaa oli generativismin nousuvaihe: intuition avulla erotettiin kielenvastainen kielenmukaisesta, syntaktisissa ja semanttisissa töissä vilisi asteriskeja ja kysymysmerkkejä. Vaikka tällainen luovan mielikuvituksen harjoittaminen ilmeni Suomessa melko maltillisesti, saattaa asteriskivillitykseen kyllästyminen osaltaan selittää laboratoriolauseita kohtaan tunnettua epäluuloa.

Lyonsiin vedoten Vähämäki toteaa kielimateriaalia idealisoitavan kolmella tavalla niin yleisesti, ettei idealisointia useinkaan huomata. Nämä kolme tapaa ovat säännöllistäminen eli se, että jätetään huomiotta virhesanonnat ja epäröinnit, standardointi eli se, että jätetään huomiotta murteeseen, idiolektiin, sosiolektiin ja rekisteriin liittyvä variaatio sekä kontekstisidonnais-ten ainesten poistaminen. Tällainen idealisointi eli editointi, joka usein liittyy korpusmenetelmään, muokkaa aineistoa laboratoriolauseiden suuntaan.

Yleisenä käytäntönä suomen morfologian tutkimuksessa on kyllä ollut se, mihin Vähämäki viittaa Paavo Siron nimeen turvaten: tutkija muodostaa harvinaisten sanojen harvinaisia muotoja intuitionsa varassa deduktion avulla, ainakin käsitellessään yleiskieltä tai muuta itselleen tuttua kielimuotoa. Tuntuaisikin tarpeettomalta kerätä aineistoa sellaisista muodoista, joissa ei esiinny variaatiota – kiistattomissa tapauksissa on toki oikeus luottaa omiin intuitioihin. Mutta kuten Vähämäkikin toteaa: se, turvautuko tutkija omiin intuitioihinsa vai kielenkäyttäjien tuottamaan aineistoon, on yhteydessä tutkimuskohteeseen ja tutkimuksen tavoitteisiin.

Viidennessä niteessä on edelleen kaksi lyhyttä Matti Leiwon kirjoitusta. Toisessa (Syyttämisen ja moittimisen pragmaatiikkaa ja semantiikkaa) Leiwo ensin tarkastelee eri tutkijoiden käsityksiä syyttävistä ja moittivista puheakteista ja toteaa sitten, että olennaista moitteiden ja syytteiden kuvauksessa ovat erilaiset vastausstrategiat ja niiden merkitys keskustelun etenemiselle. Toisessa kirjoituk-

sessä (Substantiiviattribuutin lingvistiikkaa ja psykolingvistiikkaa) hän käsittelee testiä, jolla on tutkittu kielenpuhujien intuitioita erisnimeen liittyvän substantiiviattribuutin kongruenssista pääsanasansa kanssa.

Viidennen niteen pisimmät kirjoitukset on tehnyt Mauno Koski. Hän tarkastelee ensimmäisessä niistä proposition käsitettä kielentutkimuksessa. Tämä kirjoitus on mielestäni niteen parhaita. Koski tarkastelee monipuolisesti sitä, miten lingvistit ovat käyttäneet termiä *propositio*. Hän erottaa kaksi päätapaa: toisaalta *propositiolla* on tarkoitettu sitä, mitä lauseessa sanotaan jostakin asiaintilasta; toisaalta *propositota* on pidetty samana kuin *predikaatio*.

Viidennen niteen lopussa on Kosken yli satasivuinen kirjoitus »Toiseen tekstiin viittaaminen nykyisessä kirjasuomesa». Peruskäsitteiden esittelyn jälkeen on bibliografisesti hyödyllinen katsaus siihen, miten referaattia on fennistiikassa tutkittu. Tämän jälkeen Koski käsittelee referoinnin eksaktiutta, sitten suoraa ja epäsuoraa esitystä sekä lopulta laajasti erityyppisiä referaatteja. Kirjoituksen pituuden ja aiheen rönsyilevyyden takia on hyvä, että lopussa on Päätelmiä-niminen tiivistävä jakso.

Sarjan kuudennen ja seitsemännen osan on kirjoittanut Kaisa Häkkinen. Hän on tarkoittanut molemmat etenkin yliopisto-opiskelijoiden käyttöön, joko itsenäisesti luettaviksi tenttikirjoiksi tai luentokurssin oheislukemistoksi. Kuudennide käsittelee suomen äänne- ja muotorakenteen, seitsemäs sanaston historiallista taustaa. Kumpikin teos sopii hyvin tarkoitukseensa: niissä on runsaasti keskeistä perustietoa, jonka Häkkinen osaa esittää selkeästi.

Häkkisen kummassakaan niteessä ei tekstin seassa ole lähdeviitteitä, mutta lisätietoja kaipaaville on kunkin luvun lopussa kirjallisuusluettelo. Itse teksti on siten saatu eheäksi, se on havainnollista ja helposti omaksuttavissa, mutta haittapuolena on se, että jostain tietystä seikasta lisätietoja etsivän on vaikea löytää

oikeaa lähdetä.

»Suomen kielen äänne- ja muotorakenteen historiallista taustaa» luo yleiskuvaa suomen äänne- ja muotorakenteen kehityksestä. Johdannossa Häkkinen käsittelee ensin lyhyesti sitä, miten kielen historiaa tutkitaan, ja esittelee sitten suomen sukukielet. Äännehistoriaa käsittelevän osuuden jälkeen on lyhyt katsaus sanavartaloiden rakenteeseen, ja viimeisenä on muotohistoriaa käsittelevä jakso. Teos sopii hyvin oppikirjaksi selkeytensä ansiosta: Häkkinen esittää asioiden pääpiirteet tiiviisti mutta samalla niin, että ne on helppo omaksua.

Disposition aiheuttama puute on se, että kun äännehistoriaa tarkastellaan erillään muotohistoriasta, jäävät nyky-suomen morfofonologiset vaihtelut aika lailla syrjään; kuitenkin äänne- ja muotorakenteen historian yhteydessä olisi hyvä pyrkiä valottamaan myös nyky-suomen morfofonologian taustaa. Juuri morfofonologian osuus tarvitsisikin tuekseen opettajan kommentteja, jos Häkkisen teosta käytettäisiin luentokurssin oheismateriaalina.

»Suomen sanaston historiallista taustaa» antaa hyvän yleiskäsityksen suomen sanastosta. Teoksen jäsentely on selkeä: aluksi Häkkinen tarkastelee yleistä taustaa, seuraavaksi eri sanastokerrostumia ja lopuksi lyhyesti nyky-suomen sanaston rakennetta. Johdannon pääkysymys on, miten kielet ja kielikunnat syntyvät. Ensimmäinen varsinainen tekstiluku käsittelee sanaston rakennetta, toinen sanahistorian tutkimusta ja tutkimusmenetelmiä. Sitten seuraavat teoksen laajimmat luvut, joista toinen käsittelee omaperäistä ja toinen lainasanastoa.

Vanhan omaperäisen sanaston käsittely etenee uralilaisista sanoista vain suomessa esiintyviin. Vanhimmissa sanastokerrostumissa sanat on ryhmitelty muutamisiin aihepiireihin. Sukukielten vastineet luetellaan kunkin sanan yhteydessä, ja jos niiden merkitys poikkeaa suomalaisen vastineen merkityksestä, on sukukielten vastineiden merkityskin selitetty.

Lainasanojen käsittely etenee myös

Katsauksia

ikäjärjestyksessä, indouralilaisista sanoista — jotka eivät suinkaan kaikki ole varmoja lainoja, osaa on esitetty yhteisperuksi — nuoriin ruotsalaisiin ja ruotsin kautta muista kielistä saatuihin lainoihin.

Sanakerrostumien käsittelyn jälkeen Häkkinen tarkastelee loppuluvussa nykysuomen sanaston rakennetta. Tämä luku pohjautuu onnistuneesti kirjassa aiemmin käsiteltyihin asioihin, se syventää lukijan käsitystä suomen sanastosta. Sivulla 146 Häkkinen tarkastelee etymologisesti Suomen kielen taajuussanaston kymmentä yleisintä sanaa; vaikka vanhojen perussanojen osuus kielen sanastosta on pieni, kuuluvat monet vanhat sanat keskeiseen, usein esiintyvään sanastoon. Häkkinen toteaa (s. 147), että nykysuomen sadasta yleisimmästä sanasta ainakin 40 % on sellaisia, joiden vartalolla on etymologinen vastine joko ugrilais- tai samojedikielissä tai molemmissa; toisaalta vanhimpaan sanastoon kuuluu sellaisia, jotka eivät juuri esiinny nykysuomessa (esim. *kuu* 'rasva' ja *tymä* 'liima').

Sarjan kahdeksannen niteen nimi on »Kontrastiivista kielentutkimusta I»; luvassa on siis jatkoa. Nide sisältää neljä osaa, kolme kirjoitusta ja opinnäytebibliografian.

Ensimmäisenä on Kaisa Häkkisen kirjoitus »Kontrastiivisesta tutkimuksesta». Häkkinen erottaa Baudouin de Courtenayn ja Prahan koulukunnan luomalle perustalle syntyneen Itä-Euroopan kontrastiivisen tutkimuksen ja amerikkalaisen, puhtaasti käytännön tavoitteista syntyneen kielten kontrastiivisen tarkastelun. Hän käsittelee myös mm. yhteyksiä kielitieteen muihin osa-alueisiin, horisontaalista ja vertikaalista vertailua, äidinkielen ja vieraan kielen oppimista, välikieltä eli idiosynkraattista (siirtymä)-murretta lähtö- ja kohdekielen välillä sekä kontrastiivisen tutkimuksen epäyhtenäisyyttä ja keskeistenkin käsitteiden horjuvuutta — kyseessä onkin eräänlainen tutkimusnäkökulma, ei yhtenäinen teoria tai koulukunta.

Toisena on Mauno Kosken kirjoitus »Ihmisen ruumiinosien nimitykset suomessa ja ruotsissa (1)». Koski selvittelee aluksi mm. käsitteitä meronymia, ekstensio ja prototyyppi. Sitten hän siirtyy käsittelemään ihmisruumista: ensin kokonaisuutta merkitsevää holonyymia, sitten vartaloa, ylä- ja alaruumista, vyötäröä, ristiselkää ja lantiota. Kirjoituksen toiseen osaan jäävät siten ilmeisesti mm. pää ja raajat. Perusteellista asian käsittelyä on selkeyttänyt se, että monet laajat sivuhuomautukset ovat kirjoituksen lopussa erillisinä viitteinä (s. 94–108).

Kolmantena kirjoituksena on Helena Lundbergin »Gogolin novellin Nevski Prospekt ja sen suomennoksen rakenne». Lundberg keskittyy novellin muodolliseen rakenteeseen. Sivulla 118 on kuvio, joka osoittaa havainnollisesti, miten suomennoksessa esiintyy enemmän ja lyhempiä kappaleita kuin alkuperäistekstissä. Lundberg osoittaa yksityiskohtaisessa analyysissään, miten Gogol käytti pitkiä, toiston ja peilikuvaefektin avulla koossa pysyviä kappaleita, mutta suomentaja on monesti karttanut saman ilmauksen tai rakenteen toistamista, mikä on johtanut siihen, että pitkät kappaleet on pitänyt jakaa useiksi pienemmiksi. Lundberg esittää runsaasti esimerkkiaineistoa ja havainnollistaa kuvaimilla Gogolin pitkien kappaleiden harmoniaa.

Niteen lopussa on bibliografinen luettelo sellaisista Suomessa ennen vuotta 1986 tehdyistä painamattomista kontrastiivisista akateemisista opinnäytteistä, joissa suomi on toisena kielenä. Opinnäytteet on esitetty kielten mukaisessa aakkosjärjestyksessä (bulgariasta venäjään); aiheenmukainen hakemisto on tarkoituksenmukaisesti vain sellaisten kielten yhteydessä, joista on eniten opinnäytteitä. Huomiota kiinnittää se, että kaikki suomen sukukielet mahtuvat yhdelle sivulle (s. 210). Tällainen bibliografia on sängen hyödyllinen, ja sen käyttöä helpottaa mainittu suosituimpien kielten (englanti, ranska, ruotsi, saksa ja venäjä) yhteydessä oleva ai-

heenmukainen hakemisto.

Sarjan yhdeksäs nide on Göran Karlssonin, Åbo Akademin suomen kielen laitoksen ensimmäisen professorin ja Fennistica-sarjan perustajan, 70-vuotishuhtikirja. Se koostuu 14 artikkelista, ja on sarjan tähänastisista niteistä sisällöltään monipuolisin. Huhtikirja on myös asultaan Fennistica-sarjan viimeistellyin. (Ehkä vaikutusta on sillä, että aiemmat ovat ovat ilmestyneet Åbo Akademin kopiointikeskuksen kustantamina, yhdeksäs osa Åbo Akademis förlag – Åbo Academy Press -nimisen kustantajan julkaisemana?) Sen painojälki on tasaisempaa ja selkeämpää kuin sarjan aiempien osien; pienenä teknisenä puutteena, johon lukija joutuu tutustumaan heti alussa, voisi tosin mainita ilmeisesti korjailun yhteydessä syntyneen muutaman rivin sekaannuksen sivun 1 ensimmäisen kappaleen 13. riviltä alkaen. (Fennistica-sarjan aikaisemmissakin osissa on tällaisia pieniä teknisiä puutteita, joista voisi mainita 2. niteen sivulla 45 harmillisesti otsikkotekstissä esiintyvän painovirheen *asmea* 'asema' ja sen, että 4. niteen sisällysluettelo poikkeaa hienokseltaan itse niteen sisällöstä: sisällysluettelon mukaan sivulta 23 alkaisi alaluku »Morfeemin määritelmä», mutta otsikko sivulla 23 on »Morfeemin määritelmiä»; sisällysluettelossa sivulta 55 alkavaksi ilmoitettu alaluku alkaa tekstissä sivulta 56, ja sivulta 65 alkavaksi ilmoitettu neljäs luku sivulta 66.)

Huhtikirjan aloittaa Pirkko Alhoniemen analyysi Paavo Haavikon romaanista »Vuodet». Kirjoituksen nimi on »Väinämöisen uudet vaatteet» – Haavikon romaanin päähenkilö Väinö liittyy suomalaisen kirjallisuuden antisankari-perinteeseen, johon kuuluvat pienet ihmiset, usein kaltoin kohdellut, taloudellisesti ja sosiaalisesti vähäosaiset. Väinö on heittäytynyt instituutioiden ulkopuolelle, hän vaeltelee Helsingin kaduilla päämäärättömästi, tekee havaintoja ja assosioi. Haavikon tuotannossa tärkeätä talomotiivista Alhoniemi toteaa (s. 7), että »talot eivät ole Väinöä eivätkä hä-

nen kaltaisiaan varten: niiden sivuitse tai välitse kuljetaan, niiden porraskäytävissä poiketaan hetkinen lämmittelemässä ja pulloa kallistelemassa tai anomassa almuja onnellisilta asukkailta. Väinön huomiota kiinnittävät etenkin rakenteilla olevat talot, samoin muutamat herrat, jotka ovat tarkastuskierroksella tutkijassa vasta valmistuneita taloja niitä ylettömästi kehuskelevan urakoitsijan opastamina.»

Toisena kirjoittajana on Auli Hakulinen, joka tarkastelee eräitä lausesulaumia; hänen otsikkonsa on »Eiköhän siit tullu ekonoomi siit tuli nii». Hakuliselle ei riitä sellainen helppo ratkaisu, että tyydyttäisiin toteamaan lause puhekielelle tyypilliseksi suunnittelemattomuudeksi tai anakoluutiksi – hän korostaa sitä, että vapaan puheen lauseet ovat prosessin osa, eivät esineitä, ja tahtoo etsiä anakoluuteissa piilevää systematiikkaa. Hän erottaa yhdeksi ryhmäksi otsikkonsa kaltaiset limittäiset rakenteet, joissa yksi konstituentti (tekstissä olevan ilmeisen painovirheen mukaan »konsonantti») kuuluu kahden eri verbin rektioon. Tässä ryhmässä voidaan erottaa tyyppi, johon kuuluvissa ilmauksissa on aluksi eksistentiaalilause ja sitten ei-eksistentiaalinen lause, jossa eksistentiaalilauseen subjekti esiintyy määräisenä subjekti-nominilausekkeena (esimerkiksi: »tässä nyt oli *tämä kahden kolmen sukupolven perhe* säilyi Itä- ja Pohjois-Suomessa»). Toiseksi ryhmäksi Hakulinen erottaa verbin lohkeamat eli tapaukset, joissa yhteen predikaatioon sijoittuukin kaksi verbiä, joilla siten on yhteiset argumentit; verbeistä ensimmäinen on usein *olla*-verbi tai muu merkitykseltään yleinen verbi, ja jäljempänä seuraa semanttisesti tarkempi. Hakulisen sanoin kyseessä on eräänlainen prosessin kuluessa tapahtuva monitorointi. Kahden verbin työnjako on sellainen, että ensimmäinen on verbin tavallisella paikalla ja jälkimmäinen ilmaisee merkityssisällön, esimerkiksi »se *oli* Åbo Akademiä *löyty*». Tarkennus voi olla sellainenkin, että modaalilaine, joka jäi pois ensimmäisestä ver-

Katsauksia

bistä, liittyy jälkimmäiseen: »mutta se *meni* jonkun, parisataa metriä *kerkesi mennä*». Kolmanneksi ryhmäksi Hakulinen erottaa verbin toiston, esimerkiksi »nyt *täytyy* heti *täytyy* peruuttaa vähän matkaa». Lopuksi Hakulinen toteaa, että tarkemman tutkimisen arvoista olisi satunnaisten ilmausten erottaminen sellaisista toistuvista ilmauksista, joissa on johdonmukaisia ja tulkinnan mahdollistavia poikkeamia systeemilauseiden rakenteesta.

Kaisa Häkkisen kirjoitus »Ordböcker med finska och svenska från Schroderus till Karlsson» käsittelee sanakirjoja, joissa suomi ja ruotsi ovat molemmat mukana; uusimmat näistä ovat joko suomalais-ruotsalaisia tai ruotsalais-suomalaisia, mutta vanhoissa ovat mukana myös latina ja saksa, joko molemmat tai vain toinen niistä. Suomalais-ruotsalaisista laajin on Lönnrotin sanakirja, ruotsalais-suomalaisista taas Göran Karlssonin johdolla valmistunut suurteos; Häkkinen toteaa, että näissä kahdessa on suunnilleen saman verran hakusanoja, mutta Karlssonin suursanakirjassa ei ole keinotekoisia uudisluomuksia. Häkkinen korostaa myös runsaiden esimerkkien hyödyllisyyttä niille, jotka kääntävät suomesta ruotsiin, sillä esimerkit selventävät sanojen korrektia käyttöä: sivumerkityksiä, tyyliävyjä, oikeaa prepositioiden valintaa, vakiintuneita ilmauksia (jotka on helppo ymmärtää mutta mahdotonta omin avuin tuottaa). Kirjoituksen lopussa on bibliografiset tiedot noin puolestasadasta sanakirjasta, jotka esitellään aikajärjestyksessä.

Rune Ingo pohtii kirjoituksessaan käsitettä *käännösvastine*. Hän erottaa kolmisenkymmentä käännösvastineiden ryhmää ja tarkastelee näitä ryhmiä lyhyesti, lähes määritelmänomaisesti. Melko luetelomaista kirjoitusta havainnollistavat onnistuneesti esimerkit, ja käännösvastineiden muodostamien ryhmien hierarkiaa selventää kahden sivun taulukko (s. 40–41).

Ants Järv kirjoittaa Viron kansanperinteestä ja eepoksesta. Hänen kolmisi-

vuinen tekstinsä on niteen lyhin. Järv toteaa, ettei virolaisten suullisessa perinteessä ole laajoja eeposmaisia runoelmia kuten oli suomalaisilla; Kalevipoeg tunnetaan lähinnä tarinoiden jättiläisenä. Lönnrotin Kalevala antoi Kreutzwaldille aatteellisia herätteitä, ja tuloksena oli Kalevipoeg-eepoksen kirjoittaminen.

Fred Karlssonin aiheena ovat sanakirjat ja leksikografia. Hän arvioi aluksi, että sanakirjan kirjoittaminen on kieliopin kirjoittamista vaativampi tehtävä, ja perustelee arviotaan: toisaalta sanasto on suuri avoin järjestelmä, toisin kuin kielioppi; toisaalta sen selvittäminen, mitä sanat tarkoittavat, vaatii ihmisen käsitejärjestelmän ja semanttisten kategorisointien selvittämistä — useimmat kieliopit sen sijaan keskittyvät muotoon. Göran Karlssonin suursanakirjasta kirjoittaja toteaa, että se on yksi suurimmista kaksikielisistä sanakirjoista, mitä koskaan on maailmassa julkaistu. Fred Karlsson esittelee kirjoituksessaan erityyppisiä sanakirjoja, liitteen avulla myös kuvituksen käyttöä sanakirjoissa (mm. viittomakieltä sekä musiikki-instrumentteja ja niiden osia käsittelevissä sanakirjoissa). Termistä leksikografia kirjoittaja toteaa, että suppeassa mielessä se viittaa tieteelliseen työhön, joka tähtää sanakirjojen tekemiseen, laajassa merkityksessä lingvistiikan haaraan, joka tutkii itse sanakirjojen lisäksi niiden tuottamisen teoriaa, metodeja ja käyttöä. Hän toteaa, että vaikka optimistisesti on oletettu tietokoneen vievän valankumoukseen leksikografisessa työssä, on tällainen työ sittenkin perimmältään sellaista luovaa lingvististä tulkintaa, jota ei voi tietokoneen avulla tehdä.

Mauno Kosken otsikko on »Leksikaalinen ekvivalenssi ja vastaamattomuus». Jos toisen kielen lekseemiä vastaa kaikissa konteksteissa sama toisen kielen lekseemi, voidaan Kosken termin puhua absoluuttisesta denotatiivisesta ekvivalenssista (esimerkiksi suomen *tutka* ja englannin *radar*); toisesta kielestä voi myös puuttua vastine toisen kielen lekseemiltä; tavallisinta kuitenkin on, et-

tä eri kielissä lekseemien semeemirakenne on erilainen. Koski tarkastelee mm. yliopistojen opettajanimityksiä *dosentti* ja *lehtori*, jotka käsitetään eri maissa jossain määrin eri tavalla. Sivulla 73 on kuvio, joka havainnollistaa sitä Kosken korostamaa seikkaa, että puhujan ilmaus ei vastaa kielenulkoista ilmiötä sinänsä vaan sitä, miten puhuja tulkitsee tämän ilmiön. Koski käsittelee kirjoituksessaan muutamia sanastosuhteita, joissa ilmenee kieltenvälistä vastaamattomuutta. Laajimmin hän käsittelee suomen lekseemeihin *korva* ja *varsi* liittyviä eri kielten ilmauksia. Homonymian ja polysemian erottamisen kannalta mielenkiintoinen on Lyonsin esittämä seikka, johon Koski viittaa: englannin *ear* 'korva' ja *ear* 'tähkä' käsitetään yleensä homonyymeiksi eli niiden merkitysten ei katsota olevan suhteutettavissa toisiinsa, mutta joidenkin syntyperäisten englanninpuhujien mielestä näiden kahden välillä vallitsisi jonkinlainen assosiaatioyhteys. Siten synkronisessa tarkastelussa merkitysten suhteutettavuus ei ole suinkaan kiistaton kriteeri; tuskin minkään muun kielen puhujat näkisivät tähkässä ja korvassa mitään samankaltaisuutta.

Matti Leiwo kirjoittaa »Erottamaton omistus -rakenteen hajotuksesta karjalassa ja suomessa». Leiwo pohtii sitä, mikä hajotuksissa on omaperäistä, mikä taas venäjän vaikutusta. Hän käsittelee myös hajotuksen merkitystehtäviä ja olettaa, että hajotusta ei ole lainattu kielipillisesti rakenne rakenteelta vaan hajotetun ilmauksen suosimisena tietyissä puheyhteyksissä, aluksi ehkä affektii-visenä tyylipiirteenä omistajaa painotettaessa.

Olli Nuutinen käsittelee kalannimen *seipi* etymologiaa. Sana esiintyy suomesa, virossa ja liivissä. Nuutinen vertailee itämerensuomen *seipi* ~ *teib* -sanoja ja latin *stiep*-juureen palautuvia sanoja sananalkuisen konsonantismin, ensi tavun diftongin, sanansisäisen klusiilin ja sen astevaihtelun sekä vartalon loppuvokaalin osalta. Hän päätyy siihen, että *seipi* on varhain lainattu latin *stiepat*-sanan

johtamattomasta kantabalttilaisesta *ai*-tai *ei*-diftongillisesta muodosta.

Rolf Westmanin artikkeli käsittelee myös etymologiaa. Hän tarkastelee verbiä *kave(e)rata* 'sanoa', jota on pidetty latinasta Suomen ruotsalaismurteiden kautta suomen slangiin saatuna lainana. Verbi esiintyy esimerkiksi Turtiaisen runokokoelmassa *Minä paljasjalkainen* (s. 47): »Kun mutsi minun kolasi / niin fassi minun kaveras: / saat sinä lähteä himtsosta vek.» Toinen esimerkki (mts. 50): »Kaikki vanhat kaverit on kolannu / eikä kukaan snajjaa kun mä kaveraan / niinkun Stadissa ennen». Westman perustelee lyhyesti ja vakuuttavasti sellaista lainautumissuuntaa, että sana on saatu venäjän *govorit'*-verbistä ensin suomen slangiin ja siitä edelleen Suomen ruotsalaismurteisiin.

Gerhard Schildberg-Schroth tarkastelee nimistön ja appellatiivisen sanaston suhdetta. Hän kiinnittää huomiota siihen, että *proprien* ja appellatiivien välillä ei ole tiukkaa rajaa: *proprien* semanttista sisältöä voidaan käyttää pragmaattisesti hyväksi tietyissä yhteyksissä, ja silloin *propri* ei ensisijaisesti nimeä vaan välittää tietyn merkitysisällön, kuten seuraavassa lauseessa: »Der Pazifismus der dreissiger Jahre hat Auschwitz erst möglich gemacht.» Kirjoittaja käsittelee varsin laajasti *proprien* semantiikkaa. Kirjoituksen lopussa hän päätyy siihen, että *proprien* asema kielen sanastossa on rinnastettavissa erikoisalojen terminologian asemaan: vain pieni osa *proprien*ista ja erikoisalojen termeistä kuuluu kieliyhteisössä yleisesti tunnettuun perussanastoon, mutta selvää rajaa tämän perussanaston ja muun sanaston välillä ei ole.

Ralf Vahtera kirjoittaa adjektiiviattribuutin syntaktis-semanttisista funktioista ruotsissa ja suomessa. Hän pohtii ongelmia, joita näissä kielissä liittyy ns. *förbytning*-rakenteen käyttöön; tällaisessa F-rakenteessa se mikä ajatukselle on pääsana esiintyy kielellisesti määrittäenä, ja se mikä ajatukselle on määrite esiintyy kielellisesti pääsanana, esimerkiksi »*Glömt strykjärn* kostar 100 kronor»,

Katsauksia

»Efter *erhållen biljett* ingår man i väntsalen». Vahtera toteaa, että suomessa voidaan F-rakenteen sijasta aina käyttää joko teonnimirakennetta tai ominaisuudennimirakennetta; nämä ovat yhtä tiiviitä mutta merkitykseltään yksiselitteisiä. Ruotsissa sen sijaan F-rakenne joudutaan usein korvaamaan pitemmällä rakenteella, joten tiiviys ja selkeys joutuvat vastakkain; Vahteran mukaan selkeydelle on annettava etusija.

Börje Vähämäki käsittelee suomen peruslauseiden määrittelyä. Hän päätyy kolme pääryhmää käsittävään luokitukseen, jossa keskeinen osuus on eksistentiaalisuudella: ensimmäiseksi pääryhmäksi hän erottaa neljä ei-eksistentiaalista rakennetta (transitiivi-, intransitiivi-, ekvatiivi- ja inkluusiolauseet; kaikki neljä tyyppiä alkavat nominatiivimuotoisella nominilausekkeella, ja kussakin predikaatti kongruoi), toiseksi pääryhmäksi kaksi eksistentiaalisten rakenteiden ryhmää (toisessa lause alkaa adverbiaalilausekkeella, toisessa partitiivimuotoisella nominilausekkeella) ja kolmanneksi pääryhmäksi kokijalauseet.

Valma Yli-Vakkurin otsikko on »Aspect and the affective attitude of the speaker». Kirjoituksen alaotsikko »Usage and meaning in grammatical case variation in Finnish» rinnastuu J. Forsythen teoksen »A Grammar of Aspect» alaotsikkoon »Usage and meaning in the Russian verb». Yli-Vakkuri ottaa lähtökohdaksi Forsythen ajatuksen, että venäjän perfektiivisellä aspektilla ei ole imperatiivin yhteydessä emotionaalisia sävyjä, mutta imperfektiivisessä aspektissa imperatiivi voi saada affektiivisiä sävyjä. Partitiivin avulla voidaan suomessa ilmaista aspektieroja, ja Yli-Vakkuri tarkasteleekin partitiivin käyttöä ja affektin ilmaisemista suomen predikatiivi-, eksistentiaali- ja transitiivilauseissa. Predikatiivilauseissa voidaan normaalkäytännön vastaisen partitiivin avulla

tehdä substantiivi adjektiivimaiseksi (esimerkiksi »ei niiden kanssa voi olla *kaveria*» tai »Olli oli niin *upseeria* niin *upseeria*»; jälkimmäisessä lauseessa esiintyvä *niin* on valaiseva, se kun voi esiintyä joko adjektiivin tai verbin edellä); vastaavalla tavalla voidaan tehdä adjektiivi verbimaiseksi (esimerkiksi »Maija oli *tärkeää*», »kissa oli niin *hyvää*, niin *hyvää*»). Eksistentiaalilauseissa voidaan subjektin partitiivin avulla ilmaista peiteltyä käskyä tai pyyntöä: »Onko sulla *kumia?*»; »Onks *Leenaa?*» (Jälkimmäinen kysymys on puhelinkeskustelusta.) Transitiivilauseissa voidaan partitiiviobjektin avulla saada kehotuksiin kohtelias sävy (esimerkiksi »kutsukaa *arkkipiispaa* sisään»); tuttavallisessa puheessa partitiivi on sangen yleinen (esimerkiksi »pane *sitä ikkunaa* kiinni», »*takkia* voi panna tuonne naulakkoon», »saanko *kuittausta* tuohon?»). Partitiivi osoittaa tuttavallisuutta myös monissa huudahduksissa ja idiomeissa: *Hupsista! Kippistä! Halloota!* Edelleen määrän adverbien yhteydessä partitiivi ilmaisee affektia: »mä nostan täältä jo *kauheesti korttia*», »nyt pannaan *vähän radiota* päälle».

Olen tarkastellut Fennistica-sarjaa varsin lyhyesti; tarkoitukseni on ollut pikemminkin sarjan tekeminen entistä tunnetummaksi kuin sen perusteellinen arvostelu. Toivottavasti kirjoitukseni saa lukijankin tutustumaan tähän sarjaan, jossa on ilmestynyt sekä oppimateriaalia (mm. sarjan osat 1, 4, 6 ja 7) että monipuolisia kirjoituksia sisältäviä artikkelikoelmia; useisiin sarjan osiin on myös koottu bibliografisesti hyödyllistä aineistoa, kuten olen edellä tällaisia sarjan osia käsitellessäni todennut. Sarjalle on piakkoin odotettavissa jatkoa, sillä lähi-aikoina ilmestyy »Kontrastiivista kielen tutkimusta II».

KLAUS LAALO